

The Choice – Philosophical and Psychoanalytic Dimensions
Изборът – философски и психоаналитични измерения

ИЗБОР И СВОБОДА

Ангел С. Стефанов

Институт за изследване на обществата и знанието – БАН

Резюме. Човешкият избор е възможен благодарение на свободата, присъща на човешките същества, а и също придобива смисъл на основата на разбирането за нея. Две различни антиномии на свободата се разглеждат в тази кратка статия, изникващи от философските контексти на теистичния и атеистичния екзистенциализъм.

Keywords: choice, freedom, antinomies of freedom, theistic/atheistic existentialism

Предлаганото заглавие изглежда донякъде тривиално, защото в самото понятие за избор сякаш се предполага наличието на свобода за неговото осъществяване. Човек може понякога да е изправен пред ситуация и на несвободен избор. Но не това формално оразличаване е мотив за предлаганото заглавие. Онова, което бих искал да внуша, е, че осмислянето на човешкия избор, заедно със съпътстващите ценности, индикативни за неговото осъществяване, предполага и зависи от разбирането за свобода.

И наистина, ако говорим за възможността на един автентичен човешки избор, то неминуемо предполагаме, че става дума за свободен избор. Значи преди да се опитваме да търсим неговите субективно обограничени характеристики, които са от психологическо, историческо и контекстуално естество, то трябва преди това да кажем нещо за онова, което прави избора възможен, а именно за свободата.

Няма как да не погледнем на това място към думите на Жан-Пол Сартр, превърнали се вече в летяща фраза, че „човек е осъден да бъде свободен“.

Тази известна теза обаче има своите дълбоки философски предпоставки. Ако в началото загърбим къде по-ярките, къде по-приглушени упования на теистичния възглед в безусловния авторитет на Вседържителя на Вселената и Законодателя на морала, то неминуемо ще останем при изходната философска позиция на класическия екзистенциализъм, в чийто контекст е развита присъщата му постановка за свободата. Тази философска позиция изявява убеждението за захвърлеността, за изоставеността на човека като екзистенция.¹⁾ На какво може той да се надява тогава, когато няма ясен ориентир за начина на индивидуалното му очовечаване, когато няма отнапред зададена човешка приро-

да, към която да се възмогва? Отговорът е, че може да се уповава само на себе си, но пък затова трябва да му е присъща свобода на избор и на поведение като открояващи собственото му биване в света. Според думите на Сартр, ако Бог не съществува, „тогава не откриваме пред себе си никакви ценности или повели, които да узаконят нашето поведение. Така че нямаме нито зад себе си, нито пред себе си – в сияйното царство на ценностите – оправдания и извинения. Ние сме сами, без извинения. Ето това имам предвид, когато казвам, че човек е осъден да бъде свободен. Осъден, защото не се е сътворил сам, но въпреки това е свободен, защото веднъж захвърлен в света, той е отговорен за всичко, което прави“ (Сартр, 1994: 27 – 28).

В унисон с тази постановка е и така наречената „*антиномия на свободата*“, изложена – по думите на Мартин Абигар – от „позитивния екзистенциалист“ Никола Абаняно: „Става дума за ситуацията на човека в света. Човекът е захвърлен сред събитията на света, зависим е от фортуната, случая, нещастията, желанията на другите. Нещата го определят чрез потребността, която той има от тях... От друга страна, човекът трябва да бъде свободен, за да изпълни своята мисия. Самата ситуация, която изглежда, че го определя, изисква от него свобода... Ако се ограничи да бъде само винтче в един механизъм, той престава да съответства на своето призвание“ (Абаняно, 1994: 73).

И така, в резюме ни се казва, че човек е осъден да бъде свободен, защото е сам и захвърлен като екзистенция, като потенциално активна същност, способна на познание, самопроектиране и целенасочени действия. Но нека сега погледнем към теистичния екзистенциализъм, който загърбихме в началото. Той би трябвало да стои встрани от изложената „антиномия на свободата“, защото коренът на тази антиномия е прерязан. Човекът не трябва да се концептуализира като същество, захвърлено чрез случайността и безсмислеността на самата си поява, поради Божията промисъл за своето сътворяване, поради човеколюбието и всемилостивостта на своя Създател.

Колкото и да е странно обаче и тук се натъкваме на една антиномия на свободата, макар и с различен произход от антиномията на атеистичния екзистенциализъм.

„Християнството е религия на свободата“, казва Николай Бердяев (1992: 75). Свободата е присъща на човешкото естество и в този смисъл може отново да постановим, че „човек е осъден да бъде свободен“. Ако към тази теза присъединим и разбирането за самата поява на човека в качеството му на Божий образ и подобие, то ще отворим вратата към споменатата антиномия. Тя се ражда от проблема, измъчвал векове наред философския ум и известен чрез опитите за принципното разгръщане на теодицея и антроподицея. Проблемът е за наличието на злото в света при приемане на предпоставката, че Бог е всеблаг, всемилостив и едновременно с това и всемогъщ. Божията доброта

изключва сътвореността на всякакво зло в света, но пък то се натрапва чрез емпиричните си прояви. А те са възможни тъкмо поради ясно изразявани избори на злотворно и греховно поведение. Непосредственият въпрос, който следва тогава, е, *как е изначално възможен човешкият избор към зли и греховни действия, щом злото не е битийно положено?*

Отговорът, въткан в стандартната теодицея, ни насочва към изначалния Божи дар на тварните разумни същества – човешки и нечовешки. Този дар е свободата, или както вече бе казано, „човек е осъден да бъде свободен“. В този именно дар значи следва да потърсим възможността за всеки избор, насочен или към добротворство, или към злотворство. Но що за дар е тогава свободата, щом позволява проявите на злото в света?

Утешението, че Божиата оннипотентност е в състояние да ни спаси от злото, което би могло да бъде мигновено заличено, не е никакво утешение; и не защото Бог често не премахва злото без значение от конкретните му прояви. А защото, за да заличи злото, Бог трябва да премахне и реалната причина за него – да премахне свободата. *Без този дар обаче човекът би престанал да бъде човек.*

Едва ли би могло да ни успокои и уточнението, че независимо от сходния си онтологичен статус като проявявано наличие в света битието на доброто и злото е различно от гледна точка на известната томистка теза за разграничаване между същност и съществуване, водеща идейното си начало още от Аристотел. Като всяко битие в света и това на злото е различно от Божието битие, защото е само една определеност, ограничена в същността си, а при Божието битие няма разлика между същност и съществуване, т.е. няма никакво ограничаване на битието. Човек обаче, като тварно същество и оттам – като крайна в съществуването си същност, понася всички страдания, причинени му от злото.

Антиномията, за която говорях, се основава именно на онова присъщо на човека качество – свободата. Накратко, тя може да бъде формулирана така: човек е Божие творение, а Бог не внася никакво зло във всичко, сътворено от Него. Като богородствена същност тогава, човек също не трябва да произвежда никакво зло. То обаче съществува под различни форми на проява. Те са резултат от човешкия избор към злотворство, защото човек е свободен да избира между добро и зло, свободен е да запазва ревностно у себе си Божието подобие, но е свободен да се отдава и на съблазните на злото.

Не е ли възможно обаче човек да бъде принуден по някакъв начин да има винаги пред очи богородствената си същност и да контролира свободния си избор само към добри дела? Отговорът, за съжаление, е печално отрицателен. Всяка принуда над свободния избор, независимо от това колко прекрасни и човеколюбиви са нейните мотиви, е накръняване на свободата, което не може да води до желания резултат за прекъсване на проявите на злото.

„Свободата не може да бъде отъждествена с доброто, с истината, със съвършенството. Свободата има своя самобитна природа, свободата е свобода, а

не добро. И всяко смесване и отъждествяване на свободата със самото добро и със съвършенството е отрицание на свободата и признаване на пътищата на принудата и насилието. Принудителното добро не е вече добро, то се преражда в зло. А свободното добро, което е единственото добро, предполага и свобода на злото. В това се състои трагедията на свободата, която Достоевски изследва и разкри до нейната дълбочина... Този трагичен проблем на свободата е измъчвал християнската мисъл в продължение на цялата нейна история“ (Бердяев, 1992: 74).

И така, човешкият избор е възможен поради свободата, която позволява действеност на волята. Императивът на атеистичния екзистенциализъм насочва човешката воля към избор, който може да се нарече правилен само ако е обвързан и с отговорност.²⁾ Императивът на теистичния екзистенциализъм насочва човек към добротворство, продиктувано от човеколюбието и състраданието, отпечатани у него чрез Божията му сътвореност. Но както повикът към отговорност на човешкото действие, така и този за пътя на човешкото богозавръщане, не носят силата на необходимостта, поради което често човешкият избор остава глух за тези повици.

От какво тогава се ръководи човешкият избор? Едва ли бих сбъркал, ако кажа, че сигурно се ръководи от архетипни белези на личността, например зависи от очертаните от Зигмунд Фройд либидни типове. Но самият той уточнява, че либидната типология е относителна, че „отделните човешки същества реализират общия образ на човека в безкрайно разнообразни форми“ (Фройд, 1992: 202). Към кой либиден тип например бихме отнесли без съмнения избора на един 21-годишен младеж, за когото наскоро бе известно в ежедневната преса, че избира смъртта пред живота, като предлага да изтъргува тялото си на части, за да подпомогне финансово своето семейство? Вероятно бихме изключили нарцисистичния тип, но и това не е сигурно, защото странният му избор би могъл да се интерпретира и като стремеж да бъде възвеличаван като състрадателен герой.

Човешкият избор е функция на много променливи, представляващи различни подбуждащи фактори и мотиви от морално, ценностно и социокulturно естество. Но ако си спомним за великия кьонигсбергски философ, можем да кажем, че все пак онова, което прави от хората *човешки същества*, е съблюдаването на моралния закон, втъкан в тях като разумни субекти. Той задава пред всеки човешки избор дълга, към който ни насочва волята за изпълнение-то му, действаща като причина от един интелигибилен свят.

БЕЛЕЖКИ

1. Тревогата, породена от осмислянето на човешката поставеност в необятния космос, е изразена ярко чрез думите на Паскал: „... ужасявам се и се

удивлявам, защото няма никакво основание да живея на това място, а не другаде, сега, а не в друга епоха. *Кой ме е поставил тук?* По чий почин и повеля ми е било отредено точно това място и време?“ (Паскал, 1987: 124), курсив мой – А. С.

2. Трудностите при понасянето на отговорността, съпътстваща свободния избор, често водят до бягство от свободата и търсене на „удобството“ на прединдивидуалистичното общество, по израза на Ерих Фром, или на трибалисткото общество, по израза на Карл Попър.

ЛИТЕРАТУРА

- Абанияно, Н. (1994). *Въведение в екзистенциализма*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Бердяев, Н. (1992). *Мировзгледът на Достоевски*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Паскал, Б. (1987). *Мисли*. София: „Наука и изкуство“.
- Сартр, Ж.-П. (1994). *Екзистенциализмът е хуманизъм*. София: „Лик“.
- Фройд, З. (1992). *Отвъд принципа на удоволствието*. София: „Наука и изкуство“.

REFERENCES

- Abanyano, N. (1994). *Vavedenie v ekzistentsializma*. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Berdyayev, N. (1992). *Mirogledat na Dostoevski*. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Paskal, B. (1987). *Misli*. Sofiya: „Nauka i izkustvo“.
- Sartre, Zh.-P. (1994). *Ekzistentsializmat e humanizam*. Sofiya: „Lik“.
- Froyd, Z. (1992). *Otvad printsipa na udovolstviето*. Sofiya: „Nauka i izkustvo“.

CHOICE AND FREEDOM

Abstract. Human choice is possible because of the freedom intrinsic to human beings, and it is also meaningful on the base of the notion of it. Two different antinomies of freedom are considered in this short essay, stemming from the philosophical contexts of theistic and atheistic existentialism.

✉ **Prof. Anguel S. Stefanov, corresponding member of BAS**

Institute for the Study of Societies and Knowledge
Bulgarian Academy of Sciences
13A, “Moskovska” Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: angstefanov@abv.bg